

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 94(477.51)+908(477.51)

Н.М.Товстоляк

До історії Качанівського палацу П.О.Рум'янцева-Задунайського

У статті на основі архівних документів розповідається про Качанівський палац П.О.Рум'янцева-Задунайського, його інтер'єри, життя власників садиби, цікаві речі з палацових колекцій.

Ключові слова: Парафіївка, Качанівський палац, П.О.Рум'янцев-Задунайський, оркестр.

В статье на основе архивных документов рассказывается про Качановский дворец П.А.Румянцева-Задунайского, его интерьеры, жизнь собственников усадьбы, интересные вещи из дворцовых коллекций.

Ключевые слова: Парафиевка, Качановский дворец, П.А.Румянцев-Задунайский, оркестр.

In the article by means of archives documents was told about Kachanovka Palace of P.Rumyancev-Zadunajsky, it's decoration, the Estate Owners life, the interesting things of Palace collections.

Key words: Parafievka, Kachanovka Palace, P.Rumyancev-Zadunajsky, the orchestra.

До нашого часу майже не збереглися садибні палацово-паркові ансамблі відомого російського вельможі, голови Другої Малоросійської колегії та непереможного полководця фельдмаршала Петра Олександровича Рум'янцева-Задунайського. Але в останній чверті XVIII ст. йому належали численні маєтки на півночі України, на території яких ним було побудовано розкішні палаці, влаштовано чудові парки за модою того часу, організовано прибуткове сільсько-господарське товарне виробництво. Для будівництва своїх маєтків граф запрошував талановитих архітекторів та майстрів, будівельників, садівників, робітників різних спеціальностей, яких не вистачало у сільській місцевості. Для оформлення інтер'єрів граф закуповував меблі, тканини, необхідне обладнання, предмети побуту, картини, книги тощо. Але до нашого часу майже нічого не збереглося, залишився напівзруйнований палац у Вишеньках. Тим часом в архівах зберігаються документи, які містять цінну інформацію про палацові комплекси маєтків фельдмаршала П.О.Рум'янцева-Задунайського.

Мета нашої статті – на основі документів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В.Тарновського висвітлити недовідомо вивчену історію Качанівського палацу П.О.Рум'янцева-Задунайського; основними завданнями – стисло охарактеризувати перший період історії будівництва палацу, описати приміщення та інтер'єри палацу, життя та інтереси його власників.

У 1764 р. новою російською імператрицею Катериною II було скасовано гетьманство К.Розумовського, затверджено Малоросійську колегію на чолі з графом П.О.Рум'янцевим (1825–1896). На графа імператриця покладала великі сподівання: необхідно було провести ретельний опис господарства населення Малоросії та налагодити вигідні для Росії економічні умови господарювання, імператриця планувала розпочати військову кампанію, що дозволила б зазнати Туреччині та її союзникам, зокрема Кримському ханству, поразки та покращити становище Росії в Чорному морі. Граф П.О.Рум'янець-Задунайський виконав завдання імператриці, одержав блискучі перемоги над сильною турецькою армією, що дозволило Росії укласти вигідний для неї Кучук-Кайнарджийський мирний договір.

За вірну службу він отримав звання фельдмаршала та численні маєтки в Україні, які були придбані для нього відомством імператорського двору. Катерина II двічі жалувала фельдмаршалу П.О.Рум'янцеву-Задунайському значні земельні угіддя. Перелік їх на основі текстів наказів імператриці від 10 листопада 1770 р. та 3 жовтня 1775 р. був зроблений О.М.Лазаревським, з якого можна побачити, що у повне володіння йому були пожалувані землі в Ніжинському, Стародубському, Чернігівському, Переяславському, Прилуцькому полках [1]. У наказі Катерини II від 10 листопада 1770 р. названо: "... по указу нашему генерал-майором князем Платоном Мещерским у графа Владиславича маентности волости Топальской и село Парафиевку со всеми там, что в данной ... Владиславичем купчей показано... на все вышеописанные маентности жалованную грамоту поднести нам письменно" [2].

Так П.О.Рум'янець отримав волосне село Парафіївку, біля якої був розташований хутір Качановського. Такі щедрі подарунки Катерини II вимагали від графа великих витрат, новому власнику довелося будувати палацово-паркові комплекси, налагоджувати економіку маєтків, вкладати значні кошти. В с.Парафіївка П.О.Рум'янець побудував дім, в якому часто бував у 70-ті рр. XVIII ст. Катерина Михайлівна, дружина П.О.Рум'янцева, 6 січня 1779 р. писала чоловікові: "... слышу, у тебя в Парафиевке дом сгорел, о чем сожалею искренно, не знаю об убытке, или больше, и то, что ты удовольствия не будешь иметь в нем жить, строился и после не пользоваться..." [3].

Майже одразу дім в Парафіївці П.О.Рум'янцев відбудував, але не таким великим, як качанівський. В опису 1808 р. Парафіївський дім графа також згадується у розділі "Екіпаж", там перелічені екіпажі, які зберігаються в Парафіївському домі.

Поки ще мало відомо про Парафіївський дім, але згадки про нього зустрічаються в літературі. Можна припустити, що він був побудований у мальовничій місцевості на березі річки Петрушівка приблизно там, де знаходилася церква св. Миколая неподалік шляху від с.Парафіївка до с.Власівка на місці, де був Парафіївський дім Владиславичів. Факт підпалу парафіївського дому був використаний для легенди в оповіданні А.Дрофаня "Блакитний палац", отже, пожежа була не в Качанівці, а Парафіївці.

Качанівський хутір за красу місцевості був придбаний графом за допомогою чернігівського полковника А.С.Милорадовича [4]. З початку 70-х рр. граф розпочинає масове будівництво в своїх маєтках, майже одночасно будує палаци, церкви, господарські комплекси. З 1776 р. П.О.Рум'янцев розпочав будівництво Качанівського палацу. Проекти та плани споруд він замовляв відомому та модному в ті часи московському архітектору К.І.Бланку (1728–1793). Карл Іванович Бланк був учнем свого батька, архітектора І.Я.Бланка, та архітектора І.К.Кокорінова, який керував усіма кам'яними спорудами московського Кремля, а також казенними будівлями. Свою високу кваліфікацію та талант К.І.Бланк проявив, коли працював під керівництвом архітектора О.П.Євлашева, який опікувався будівництвом імператорських палаців. У середині 60-х рр. XVIII ст. він став відомим архітектором, під час коронації Катерини II його представили імператриці як головного архітектора Москви.

Архітектор К.І.Бланк не мав можливості жити на Чернігівщині, він листувався із замовником або спілкувався з К.М.Рум'янцевою [5], надсилав графу креслення, плани, проекти, поради щодо проведення будівельних робіт [6]. Так, на прохання графа архітектор Петро Олександрович з великою повагою ставився до нього, називав "мой лучший архитектор", брав активну участь у влаштуванні долі сина К.І.Бланка [7]. Найбільш інтенсивним їх листування було у 1776 р. П.О.Рум'янцев взимку та навесні жив в Парафіївці та в інших чернігівських маєтках.

Виконував проект Качанівського палацу М.К.Мосціпанов, талановитий український архітектор, який в період російсько-турецької війни служив при графі. Максим Климентійович був учнем відомого московського архітектора В.І.Баженова. В.І.Баженов у 80-ті рр. XVIII ст. потрапив в опалу, оскільки був причетним до діяльності московських масонів та посвятив в масони майбутнього імператора Павла I. Можливо,

захист П.О.Рум'янцева врятував В.І.Баженова від страти. Відомо, що певний період архітектор у цей час жив в Україні, цей факт став причиною версій про те, що автором Качанівського палацу міг бути саме він. Але листування П.О.Рум'янцева з К.І.Бланком та М.К.Мосціпановим доводить, що автором проекту був Карл Іванович Бланк [8].

М.К.Мосціпанов починав з посади глухівського канцеляриста, у 1863 р. з дозволу гетьмана К.Г.Розумовського та генеральної канцелярії "определен в обучение для нации малороссийской... (архитектуры)" з гарантією чину та жалування після отримання атестату [9]. Після успішного закінчення навчання М.К.Мосціпанов отримав свідоцтво за підписом знаменитого московського архітектора А.Квасова. Архітектора А.Квасова граф П.О.Рум'янцев добре знав: архітектор був автором великої будівлі другої малоросійської колегії та палацово-паркового ансамблю резиденції графа у Глухові. П.О.Рум'янцеву були потрібні фахівці та талановиті люди, так М.К.Мосціпанов став служити при канцелярії графа. З листа П.О.Рум'янцева відомо, що помічником Максима Климентійовича був його рідний брат, якому граф доручав спостерігати за будівельними роботами [10].

Під час будівельних робіт в Качанівському палаці було зроблено значний обсяг художніх робіт, оформлено цікаві інтер'єри, садиба завжди була готова до прийому високих гостей та власників. Яким був палац та його інтер'єри дають уявлення межовий план 1810 р., складений землеміром Л.Крушковським [11], акварель О.Кунавїна та інвентар майна Качанівського палацу за 1808 р., коли Парафіївський маєток придбало подружжя Почек [12]. Останній документ маловідомий для широкого загалу істориків, він зберігається у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського.

На межовому плані Л.Крушковського можна побачити план Качанівської садиби 1808 р. та план самого палацу. Палац був побудований на пагорбі, його розташування підтверджує той факт, що, дійсно, подружжя Почек добудувало другий поверх палацу, а не будувало його на новому місті. В часи Рум'янцевих це була споруда у вигляді літери "п" з внутрішнім двором, прямокутною центральною частиною. Палац мав 2 бокових прибудованих до палацу флігелі та два, що стояли окремо. Вхід до двору палацу прикривали дві башти, до нашого часу залишилися одна, яка використовувалася Тарновськими як водоймищна споруда. На плані також можна побачити мережу доріг припалацової частини парку та три об'єкти малих архітектурних форм, знаходження одного з них співпадає з "особо від дому стоячим гротом" (сучасна альтанка Глинки), а інша – з сучасною так званою "зеленою альтанкою".

Цікаве те, що Майорський став не був таким, як зараз. Значна частина сучасного Майорського ставу показана як болото, вузька

смуга води була уздовж берега палацу напроти північного крила та флігеля, інша частина сучасного ставка була болотом. Можна стверджувати, що ставок було збільшено в часи Тарновських, а знамениті живописні острови, які не дійшли до нашого часу, утворилися за рахунок цих меліоративних робіт. На плані видно, що на місці сучасного Великого ставка також було болото, в центрі якого була річка Смош.

На плані Л.Крушковського не показано поверхи Качанівського палацу, але її зафіксував на своїй акварелі Олександр Кунавін: палац у центральній частині був одноповерховим, бокові флігелі – двоповерхові. Це підтверджує цікавий, але маловідомий дослідникам архівний документ "Опись состоящим Парафиевской экономии при Коченовском доме сервизам, винам, посуде столовой, кухонной, дзеркалам, разным экипажам, мебели, материям та самому дому к 1 числу июня месяца 1808 года" [13]. З опису майна П.О.Рум'янцева сучасним дослідникам можна з'ясувати, яким був палац, господарські споруди, життя та смаки власників палацу – Петра Олександровича та Сергія Петровича Рум'янцевих. Проаналізуємо цей документ.

Качанівський дім був кам'яним, вкритим шалівками, оштукатурений, пофарбований жовтою фарбою. Найбільшим був зал в центрі палацу, стіни, стеля та підлога якого були розмальовані, у залі були дві цегляні печі. Справа від залу була розташована велика їдальня, стіни та підлога якої також були пофарбовані, в їдальні були дві нові кахляних печі.

Палац мав чотири флігелі, один з них – двоповерховий більярдний, був розташований справа від їдальні, на першому поверсі його – три кімнати, в одній – більярд та піч з кольоровими кахлями, інші кімнати також мали нові печі з кольоровими кахлями. На другому поверсі цього флігеля знаходилися чотири житлові кімнати з кахляними печами.

Зліва від великого залу – гостині та вбиральні три кімнати, які мали розмальовані стіни, стелю та підлоги з двома кахляними печами. До кімнат був добудований лівий флігель, який мав назву "оранжерейний". На першому поверсі флігеля були кабінети, спальні – три, кахляних кімнат – дві, в яких стіни та стелі були розмальовані, всі вони мали нові кахляні печі. Підлога однієї спальні була вкрита червоним сукном. Це були кімнати власника та його родини. На другому поверсі оранжерейного флігеля було дві спальні та дві так звані "цирклевіх" кімнати зі старими полами та кахляними печами.

До палацу були прибудовані двоповерховий флігель для гостей на вісім кімнат. На першому поверсі кімнати мали розмальовані стіни та стелі, чотири наскрізні калузького кахлю печі. Другий двоповерховий флігель – "людський", в якому було шість кімнат. На першому поверсі флігеля була мала поварня з кухонною піччю, житлова

кімната з кахляною піччю, на другому поверсі – чотири кімнати з двома кахляними печами. Таким чином, в опису на першому поверсі палацу названо 17 кімнат та два великих приміщення (зал та їдальня), на другому поверсі – 16 кімнат [14].

Опис 1808 р. поки ще залишається єдиним документом, який свідчить про інтер'єри та майно Качанівського палацу рум'янцевського періоду. Наприкінці XVIII ст. П.О.Рум'янцев намагався облаштувати свій побут з розкішшю, яка відповідала його становищу в суспільстві. Кімнати та зали були обставлені меблями, які були завезені з Росії та з інших держав. У кімнатах не було шаф, їх роль виконували великі скрині, які вміщували багато речей, були оббиті кольоровою шкірою, мали замки. Так, в одному з них зберігалися 6 мідних посріблених шандалів (великих підсвічників), 2 посріблених сільниці, 1 кришталевий шандал з підсвічниками, 22 шандали різних видів, 76 порцелянових глибоких тарілок, 71 тарілка 6 видів. В окремії шкатулці, оббитій червоною шкірою, було порцелянове приладдя для кави, яке належало графу: кофейник з ручкою, мельничка з кришкою та ручкою, 6 шоколадних чашок з блюдцями, 2 шандали з вазочками, цукорниця. Для особистого туалету П.О.Рум'янцева в скрині, оббитій чорною шкірою, під ключем зберігалося туалетне приладдя: блюдо, 2 підсвічника, кухоль з кришкою, 2 кришталеві пляшечки, 2 посріблені чашки з кришками, дзеркало, 5 статуеток, 27 маленьких ляльок, 10 дзеркальних дошок [15].

У кімнатах названі меблі червоного дерева, а також меблі, що були прикрашені інкрустацією, серед них були ломберні столи, які купувала в Санкт-Петербурзі на замовлення графа К.М.Рум'янцева. В кімнатах названі канапи (фр. сапарé – невеликий диван з піднятим узголів'ям), комоди червоного дерева, туалетні столики, столи та ліжка з сосни, грушевого дерева, комоди від Ісаака Белоярцева, три дюжини стільців зі шкіряними подушками, половина з них – без подушок, письмових стіл П.О.Рум'янцева, який в ті часи називали словом "кабінет" [16]. У кімнатах були термометри, годинники.

Відомо, що граф П.О.Рум'янцев дуже любляв дзеркала. Їх було багато в усіх його палацах та будинках, зокрема й у Качанівці. 2 дзеркала з двох частин були вмонтовані в кабінеті фельдмаршала, дзеркало з трьох частин було вмонтовано в стіну у вітальні, 1 дзеркало – у спальні. 6 дзеркал були в визолочених з різьбою рамах. У ті часи ще не знали технологій виробництва великих за площею дзеркал, тому найбільші дзеркала склалися з кількох частин (штук).

Хазяїн Качанівського палацу та його гості любили гру в більярд, яка стала на той час дуже популярною в Європі. Більярдний стіл був вкритий білою парусиною, зверху наклеєне зелене сукно, стіл мав 6

луз, для гравців було 14 кімв, 12 шарів [17]. Серед популярних була гра в карти, у кожній кімнаті стояли ломберні столи, а також П.О.Рум'янцев грав у шахи, фігурки шахів були кістяними. Граф любив мистецтво та музику. Опис називає 20 картин на полотні, написаних олією, 12 ветхих картин, що були "вмазані" у погорілому домі, портрети олією на полотні, на папері, 6 китайських картин на полотні. В кімнатах знаходилися опудала тварин, моделі вітряка, печей, 10 кліток для кімнатних пташок та інші предмети. Для освітлення кімнат широко використовувалися люстри, кришталеве панікадило на шість свічок, висячі жерстяні світильники, підсвічники. На вікнах були занавіски з бавовняних тканин – міткалю, пестряді з використанням галунів, шнурів, бахроми. Кімнати та зали прикрашали скульптури з алебастру: "статуев алебастровых на 24 пьедесталах: целых – 18, ветхих – 10" [18].

Особливий інтерес викликають музичні інструменти, що належали графу П.О.Рум'янцеву. У 1808 р. вони зберігалися в Качанівському палаці. У палаці був домашній орган, який був поширений в Європі, можливо, граф сам грав на ньому, адже у юнацькі роки він бував у Європі та міг брати уроки. Орган – клавішний духовий інструмент, наприкінці XVIII ст. був популярним в Європі. Назва його походить від латинського слова *organum*, так називали музичні інструменти взагалі. У XVIII ст. його називали "королем" музики, найбільш популярними були органи в церквах, але заможні росіяни купували невеликі органи для домашнього використання. В Качанівському палаці був орган, який називали "позитив", тобто кімнатний орган. На 1808 р. орган вже був ветхим, свинцеву дошку для ваги було втрачено.

Відомо, що П.О.Рум'янцев мав власний оркестр музикантів, про це згадується в багатьох виданнях, оркестр його грав під час відвідування Вишеньок, коли садибу відвідала імператриця Катерина II. Оркестр був великим, в опису Качановського палацу названо музичні інструменти оркестру: 18 скрипок, контрабас, 2 віолончелі, 1 пара валторн, 1 фагот, 18 труб, литаври [19]. Репертуар оркестру не названий, але скоріше за все це були популярні твори європейських композиторів Г.Генделя, Ф.Куперена, Й.Баха, а також наших, зокрема М.Березовського, Д.Бортнянського. Те, що оркестр виступав в Качанівці, – встановлений факт, але саме з оркестром П.О.Рум'янцева сучасні фахівці пов'язують існування в Качанівському парку так званих "штучних" руїн. Так, Ю.А.Лівшиц вважає, що руїни побудували для вистав під відкритим небом, що відповідало романтизму та моді того часу.

В Качанівському палаці радо зустрічали гостей та відвідувачів. Для них було побудовано гостьовий флігель, були кімнати й для офіцерів свити, а потім охорони фельдмаршала П.О.Рум'янцева. Для харчування їх опис називає велику кількість столового та кухонного

посуду, столової білизни, кухонних приладь. Парадними сервізами були синій фаянсовий, до якого входив посуд з намальованими синіми квітами – блюда різних форм та призначення, чашки, супниці, різні тарілки, горщики, посуд для спецій.

Широко використовувався мідний посріблений посуд, посуд з олова, зокрема для приготування морозива та десерту (форми для морозива, устричні, виноградні, ананасові, різні форми з дощечок), самовар та великий чайник були мідними. Вражає велика кількість посуду для вживання алкогольних напоїв: 19 кришталевих графинів з пробками, понад 100 кришталевих чарок та бокалів для різних напоїв; десятки скляних чарок, стаканів, бокалів, серед яких в окремому футлярі – 5 цесарських стаканів. Названо багато столової білизни: великі скатертини, серветки різної якості, у тому числі окремо – для офіцерського столу [20].

Велика поварня знаходилася в окремій двоповерховій так званій "людской избе", в якій були також дві хлібні печі, під цією спорудою був влаштований поварський погреб. Запаси вин знаходилися у спеціальному погребі під каретним сараєм: португальського, кіпрського, бургонського, угорського (у тому числі від ніжинських греків), ратафії, санторино, рейнвейну, мускателю та інших – всього названо 528 пляшок різного об'єму [21].

Продукти для графського столу постачалися переважно з економії маєтків П.О.Рум'янцева, який закуповував породисту худобу, рослини, рибу для розведення в своїх садибах. У цьому йому допомагала дружина, Катерина Михайлівна. Так 15 січня 1779 р. вона писала: "... конфекты и сыры получила, за которые по премногу благодарствую... Что принадлежит до теплиц ананасовых, что я план прислала, так эти теплицы служат и для другой зелени, вместо ананасных Горшков, которые на навоз ставятся, землю насыпают и ранню зелень имеют. Что же касается до персиковых деревьев, и розов и семян всяких огородных, то я пришлю, когда будет теплее. Стулья я 12 дюжен заказала сделать, которые к первому марта поспеют... Рыб разных на сей неделе отправляю..." [22]. У Качанівській оранжереї графа П.О.Рум'янцева вирощувалися лимони, померанці, апельсинне дерево, лаври, оливки, розмарин, персики, жасмин, французькі троянди, гвоздики та інші рослини. Кури, голуби, різні тварини, риба для ставків були завезені графом з Росії, але й українські воли та корови відправлялися як племінні в Росію.

Не так просто було знайти кваліфікованих робітників для проведення будівельних робіт на такій далекій відстані від Санкт-Петербурга, для П.О.Рум'янцева їх за порадою К.І.Бланка шукала в столиці К.М.Рум'янцева. Невипадково деякі роботи при будівництві та облаштуванні Качанівського палацу доводилося переробляти, а сам палац

на момент продажу його у 1808 р. сином графа Сергієм Петровичем Рум'янцевим почав поступово руйнуватися.

Отже, історія Качанівського палацу в останній чверті XVIII ст. становить значний дослідницький інтерес, тому що в сучасній історичній науці проблема історії України дворянського періоду вивчена ще недостатньо. Стан маєтків фельдмаршала графа П.О.Рум'янцева-Задунайського не був винятковим для українських земель. У цей час почала формуватися система товарного маєткового господарства, зразкових палацово-паркових комплексів, в яких, крім розкішного побутового середовища, були мистецькі колекції, створювалися історико-культурні та високорозвинені економічно осередки. Вивчення історії Качанівського палацу, як і маєтку в цілому, має бути продовжено.

Література

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. І, спр. 58190, арк. 1.
2. Національний історико-культурний заповідник "Качанівка", Дп–318, арк. 2. Фотокопія.
3. Письма графини Катерины Михайловны Румянцевой к ее мужу фельдмаршалу графу П.А.Румянцеву-Задунайскому (1762–1779) / К. М. Румянцева. – СПб. : Типогр. И. Н. Скороходова, 1888. – С. 209.
4. Лазаревский А. М. Два письма гр. П.А.Румянцева / А. М. Лазаревский // Русская старина. – 1876. – Т. 1. – С. 213.
5. Письма графини Румянцевой к мужу фельдмаршалу графу П.А.Румянцеву-Задунайскому (1762–1779). – С. 220.
6. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 675, арк. 1.
7. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 677, арк. 1.
8. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 673, арк. 1.
9. Архитектор Мосципанов // Киевская старина. – 1902. – Т. LXXVII. – С. 8.
10. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 676, арк. 1.
11. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 672, арк. 1.
12. Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі – ЧІМ), ф. Ал. 112.
13. ЧІМ, ф. Ал. 515, спр. 2.
14. Там само, арк. 29–30.
15. Там само, арк. 7.
16. Там само, арк. 23–25.
17. Там само, арк. 13.
18. Там само, арк. 22.
19. Там само, арк. 15.
20. Там само, арк. 11–12.
21. Там само, арк. 10–11.
22. Письма графини Катерины Михайловны Румянцевой к ее мужу фельдмаршалу графу П.А.Румянцеву-Задунайскому (1762–1779). – С. 210.